

TEMA 1. L'existència de Déu

La dimensió religiosa caracteritza l'ésser humà. Purificades de la superstició, les expressions de la religiositat humana manifesten que hi ha un Déu creador.

1. La dimensió religiosa de l'ésser humà

La dimensió religiosa caracteritza l'ésser humà des dels orígens. Purificades de la superstició, causada en definitiva per la ignorància i el pecat, les expressions de la religiositat humana manifesten la convicció que hi ha un Déu creador, del qual depenen el món i la nostra existència personal. Si és veritat que el politeisme ha acompanyat moltes fases de la història humana, també és veritat que la dimensió més pregonada de la religiositat humana i de la saviesa filosòfica ha cercat la justificació radical del món i de la vida humana en un Déu únic, fonament de la realitat i compliment de la nostra aspiració a la felicitat (cf. *Catecisme* 28)¹.

Malgrat la diversitat de les expressions artístiques, filosòfiques, literàries, etc. presents en la cultura dels pobles, totes tenen en comú la reflexió sobre Déu i sobre les qüestions centrals de l'existència humana: la vida i la mort, el bé i el mal, el destí últim i el sentit de totes les coses². Tal com aquestes manifestacions de l'esperit humà han testimoniat al llarg de la història, es pot dir que la referència a Déu pertany a la cultura humana i constitueix una dimensió essencial de la societat i dels homes. Per tant, la llibertat religiosa representa el primer dels drets i la recerca de Déu, el primer dels deures: tots els homes «per la seva pròpia natura i per obligació moral estan obligats a adherir-se a la veritat, una vegada coneguda»³. La negació de Déu i l'intent d'excloure'l de la cultura i de la vida social i civil són fenòmens relativament recents, limitats a algunes àrees del món occidental. El fet que els grans interrogants religiosos i existencials romanguin invariables en el temps⁴ contradiu la idea que la religió estigui circumscrita a una fase «infantil» de la història humana, destinada a desaparèixer amb el progrés del coneixement.

El cristianisme assumeix tot el que hi ha de bo en la investigació i en l'adoració de Déu manifestada històricament per la religiositat humana. Però, alhora, revela el significat autèntic que tenen: el d'un camí cap al Déu únic i veritable, que s'ha revelat en l'història de la salvació lliurada al poble d'Israel i que ha vingut a nosaltres fent-se home en Jesucrist, Verb Encarnat⁵.

2. De les criatures materials a Déu

L'intel·lecte humà pot conèixer l'existència de Déu acostant-s'hi a través d'un camí que parteix del món creat i que recorre dos itineraris: les criatures materials i la persona humana. Encara que aquest camí hagi estat fressat especialment per autors cristians, els itineraris que, partint de la natura i de les activitats de l'esperit humà, porten fins a Déu han estat exposats i recorreguts per molts filòsofs i pensadors de diverses èpoques i cultures.

Les vies cap a l'existència de Déu també s'anomenen *proves*, no en el sentit que la ciència matemàtica o natural dona a aquest terme, sinó com a arguments filosòfics convergents i convincents que el subjecte comprèn amb més o menys profunditat depenent de la seva formació específica (cf. *Catecisme* 31). Que les proves de l'existència de Déu no puguin entendre's en el

¹ Cf. Joan Pau II, Enc. *Fides et ratio*, 14-IX-1998, 1.

² «Més enllà de totes les diferències que caracteritzen els individus i els pobles, hi ha una fonamental dimensió comuna, ja que les diverses cultures no són en realitat sinó modes diversos d'afrontar la qüestió del significat de l'existència personal. Precisament aquí podem identificar una font del respecte que cal tenir amb cada cultura i amb cada nació. Tota cultura és un esforç de reflexió sobre el misteri del món i, en particular, de l'home: és una manera d'expressar la dimensió transcendent de la vida humana. El cor de cada cultura està constituït per l'acostament al més gran dels misteris: el misteri de Déu», Joan Pau II, Discurs a l'ONU, Nova York, 5-10-1995, *Magisterio*, XVIII,2 (1995) 730-744, n. 9.

³ Concili II del Vaticà, Decl. *Dignitatis humanae* 2.

⁴ Cf. Concili II del Vaticà, Const. *Gaudium et spes* 10.

⁵ Cf. Joan Pau II, Carta ap. *Tertio millennio adveniente*, 10-XI-1994, 6; Enc. *Fides et ratio* 2.

mateix sentit que les proves utilitzades per les ciències experimentals es dedueix amb claredat del fet que Déu no és objecte del nostre coneixement empíric.

Cada via cap a l'existència de Déu ateny només un aspecte concret o una dimensió de la realitat absoluta de Déu, el de l'específic context filosòfic que la via estudia: «A partir del moviment i de l'esdevenir, de la contingència, de l'ordre i de la bellesa del món, podem conèixer Déu com a origen i fi de l'univers» (*Catecisme* 32). La riquesa i la incommensurabilitat de Déu són tan grans que cap d'aquestes vies pot arribar aïlladament a una imatge de Déu completa i personal, sinó que només en mostren algun vessant: existència, intel·ligència, providència, etc.

Entre les anomenades vies cosmològiques, unes de les més conegudes són les cèlebres *cinc vies* elaborades per sant Tomàs d'Aquino, que recullen en gran manera les reflexions de filòsofs anteriors. Per comprendre-les fa falta conèixer alguns elements de metafísica⁶. Les dues primeres vies proposen la idea que les cadenes causals (pas de la potència a l'acte, pas de la causa eficient a l'efecte) que observem en la natura no poden prosseguir en el passat fins a l'infinit, sinó que han de recolzar-se en un primer motor i sobre una primera causa. La tercera, partint de l'observació de la contingència i la limitació dels ens naturals, dedueix que han d'estar causats per un ens incondicionat i necessari. La quarta, considerant els graus de perfecció participada que es troben en les coses, dedueix l'existència d'una font per a totes aquestes perfeccions. La cinquena via, observant l'ordre i el finalisme presents al món, conseqüència de l'especificitat i l'estabilitat de les lleis que el governen, dedueix l'existència d'una intel·ligència ordenadora que sigui també causa final de tot.

Diversos autors han proposat aquests itineraris i altres d'anàlegs, amb diversos llenguatges i formes diferents, fins als nostres dies. Per tant, són plenament actuals, encara que per comprendre'ls cal partir d'un coneixement de les coses basat en el realisme (en contraposició a formes de pensament ideològic) i no reduir el coneixement de la realitat només al pla empíric experimental (en evitar el reduccionisme ontològic). Així el pensament humà pot, en definitiva, ascendir dels efectes visibles a les causes invisibles (afirmació del pensament metafísic).

El coneixement de Déu és també accessible al sentit comú, és a dir, al pensament filosòfic espontani que exercita tot ésser humà, com a resultat de l'experiència existencial de cadascú: la meravella davant la bellesa i l'ordre de la natura, la gratitud pel do gratuït de la vida, el fonament i la raó del bé i de l'amor. Aquest tipus de coneixement també és important per copsar a quin subjecte es refereixen les proves filosòfiques de l'existència de Déu: sant Tomàs, per exemple, acaba les cinc vies unint-les amb l'afirmació següent: «I això és el que tots anomenen Déu.»

El testimoniatge de la Sagrada Escriptura (cf. *Sv* 13,1–9; *Rm* 1,18–20; *Ac* 17,22–27) i els ensenyaments del magisteri de l'Església confirmen que l'intel·lecte humà pot arribar fins al coneixement de l'existència del Déu creador, partint de les criatures⁷ (cf. *Catecisme* 36–38). Tanmateix, ja sigui l'Escriptura, ja sigui el magisteri, adverteixen que el pecat i les males disposicions morals poden fer més difícil aquest reconeixement.

3. L'esperit humà manifesta Déu

L'ésser humà percep la singularitat i la preeminència que té sobre la resta de la natura. Tot i que comparteix molts aspectes de la vida biològica amb altres espècies animals, es reconeix únic en la seva fenomenologia: reflexiona sobre si mateix, és capaç del progrés cultural i tècnic, percep la moralitat de les pròpies accions, transcendeix amb el coneixement i la voluntat, però sobretot amb

⁶ Cf. sant Tomàs d'Aquino, *Summa theologiae* I q.2, a.3; *Contra gentils* I, c. 13. Per a una exposició detallada es remet el lector a aquestes dues referències de sant Tomàs i a algun manual de metafísica o de teologia natural.

⁷ Cf. Concili I del Vaticà, Const. *Dei Filius*, 24-IV-1870, DH 3004; Motu proprio *Sacrorum Antistitum*, 1-IX-1910, DH 3538; Congregació per a la Doctrina de la Fe, Inst. *Donum veritatis*, 24-V-1990, 10; Enc. *Fides et ratio* 67.

la llibertat, la resta del cosmos material⁸. En definitiva, l'ésser humà és subjecte d'una vida espiritual que transcendeix la matèria de la qual, tanmateix, depèn⁹. Des dels orígens, la cultura i la religiositat dels pobles han explicat aquesta transcendència de l'ésser humà afirmant la seva dependència de Déu, del qual la vida humana conté un reflex. En sintonia amb aquest comú sentir de la raó, la revelació judeocristiana ensenya que l'ésser de l'home ha estat creat a imatge i semblança de Déu (cf. *Gn* 1,26–28).

La persona humana va en camí cap a Déu. Hi ha itineraris que condueixen a Déu partint de la pròpia experiència existencial: «Amb l'obertura a la veritat i a la bellesa, amb el sentit del bé moral i de la llibertat, amb la veu de la consciència i l'aspiració a l'infinit i a la felicitat, l'home es pregunta sobre l'existència de Déu. En aquestes obertures, percep signes de la seva ànima espiritual» (*Catecisme* 33).

La presència d'una consciència moral que aprova el bé que fem i censura el mal que realitzem o voldríem realitzar porta a reconèixer un bé suprem, al qual estem cridats a conformar-nos i del qual la nostra consciència és el missatger. Partint de l'experiència de la consciència humana i sense conèixer la revelació bíblica, des de l'antiguitat diversos pensadors han realitzat una reflexió sobre la dimensió ètica de l'actuació humana, reflexió de què és capaç tot home com a criatura creada a imatge de Déu.

Juntament amb la consciència pròpia, l'ésser humà reconeix la llibertat personal com a condició del propi actuar moral. En aquest reconèixer-se lliure, la persona humana troba la corresponent responsabilitat de les accions personals i l'existència d'*algú* davant el qual ha de ser responsable. Aquest *algú* ha de ser més important que la natura material i no inferior, sinó més gran, que els nostres semblants, també cridats a ser responsables com nosaltres. L'existència de la llibertat i de la responsabilitat humanes condueixen a l'existència d'un Déu garant del bé i del mal, creador, legislador i remunerador.

En l'actual context cultural es nega sovint la veritat de la llibertat humana i es redueix la persona a un animal una mica més desenvolupat, l'actuació del qual estaria regulada fonamentalment per pulsions necessàries. En identificar la seu de la vida espiritual (ment, consciència, ànima) amb la corporeïtat dels òrgans cerebrals i dels processos neurofisiològics, es nega l'existència de la moralitat de l'home. A aquesta visió es pot respondre amb arguments que demostren, en el pla de la raó i de la fenomenologia humana, l'autotranscendència de la persona, el lliure arbitri que obra també en les eleccions condicionades per la natura i la impossibilitat de reduir la ment al cervell.

En la presència del mal i de la injustícia al món, molts també veuen avui dia una prova de la no-existència de Déu, perquè si existís no la permetria. En realitat, aquest neguit i aquest interrogant són també «vies» cap a Déu. La persona, en efecte, percep el mal i la injustícia com a privacions, com a situacions doloroses injustificades, que reclamen un bé i una justícia a què s'aspira. Perquè si l'estructura més íntima del nostre ésser no aspirés al bé, no veuríem en el mal un dany i una privació.

En l'ésser humà hi ha un desig natural de veritat, de bé i de felicitat, que són manifestacions de la nostra aspiració natural de veure Déu. Si tal pretensió quedés frustrada, la criatura humana quedaria convertida en un ésser existencialment contradictori, ja que aquestes aspiracions són el nucli més pregon de la vida espiritual i de la dignitat de la persona. Presents en el fons del cor, mostren l'existència d'un creador que ens crida cap a si a través de l'esperança en ell. Si les vies

⁸ «Hem après amb agraïment, ja que percebem la felicitat a què som cridats, que totes les criatures han estat tretes del no-res per Déu i per a Déu: les racionals, els homes, tot i que perdem la raó tan sovint; i les irracionals, aquelles que tresquen per la superfície de la terra, o que habiten a les entranyes del món, o que travessen la blavor del cel, algunes fins a mirar el sol de fit a fit. Però, enmig d'aquesta meravellosa varietat, només nosaltres, els homes —no parlo aquí dels àngels— ens unim al Creador per l'exercici de la nostra llibertat: podem retre al Senyor la glòria que li correspon com a Autor de tot allò que existeix, o negar-la-hi», sant Josepmaria, *Amics de Déu* 24.

⁹ Cf. Concili II del Vaticà, Const. *Gaudium et spes* 18.

cosmològiques no asseguruen la possibilitat d'arribar a Déu com a ésser personal, les vies *antropològiques* (que parteixen de l'home i dels seus desitjos naturals) deixen entreveure que el Déu de qui reconeixem la nostra dependència ha de ser una persona capaç d'estimar, un ésser personal davant criatures personals.

La Sagrada Escriptura conté ensenyaments explícits sobre l'existència d'una llei moral inscrita per Déu en el cor de l'home (cf. *Sir* 15,11–20; *Sl* 19; *Rm* 2,12–16). La filosofia d'inspiració cristiana l'ha denominada *llei moral natural*, accessible als homes de tota època i cultura, encara que el fet de reconèixer-la, com en el cas de l'existència de Déu, pot quedar enfosquit pel pecat. El magisteri de l'Església ha subratllat repetidament l'existència de la consciència humana i de la llibertat com a vies cap a Déu¹⁰.

4. La negació de Déu: les causes de l'ateisme

Les diverses argumentacions filosòfiques utilitzades per «provar» l'existència de Déu no causen necessàriament la fe en Déu, sinó que només asseguruen que aquesta fe és raonable. I això per diversos motius: *a)* condueixen l'home a reconèixer alguns trets filosòfics de la imatge de Déu (bondat, intel·ligència, etc.), entre els quals la seva pròpia existència; però no indiquen res sobre *qui* és l'ésser personal cap al qual es dirigeix l'acte de fe; *b)* la fe és la resposta lliure de l'home a Déu que es revela, no una deducció filosòfica necessària; *c)* Déu mateix és causa de la fe; és ell qui es revela gratuïtament i mou el cor de l'home amb la seva gràcia perquè se li adhereixi; *d)* cal considerar la foscor i la incertesa amb què el pecat fereix la raó de l'home, les quals obstaculitzen de reconèixer l'existència de Déu i donar una resposta de fe a la seva paraula (cf. *Catecisme* 37). Per aquests motius, particularment l'últim, sempre és possible que l'home negui Déu¹¹.

L'ateisme té una manifestació teòrica (intenta negar positivament Déu per via racional) i una de pràctica (nega Déu amb el propi comportament i viu com si no existís). Una professió d'ateisme positiu com a conseqüència d'una anàlisi racional de tipus científic, empíric, és contradictòria, perquè —com s'ha dit— Déu no és objecte del saber científicoexperimental. Una negació positiva de Déu a partir de la racionalitat filosòfica és possible a partir d'específiques visions apriorístiques de la realitat, de caràcter gairebé sempre ideològic, especialment el materialisme. La incongruència d'aquestes visions pot fer-se palesa amb l'ajuda de la metafísica i d'una gnoseologia realista.

Una causa freqüent d'ateisme positiu considera que afirmar Déu implica penalitzar l'home: si Déu existeix, llavors no seríem lliures, ni gaudiríem d'autonomia plena en l'existència terrena. Aquest enfocament ignora que la dependència de la criatura de Déu fonamenta la llibertat i l'autonomia de la mateixa criatura¹². És just a l'inrevés: la història dels pobles i la nostra època cultural recent ensenyen que quan es nega Déu, s'acaba negant també l'home i la seva dignitat transcendent.

D'altres arriben a negar Déu considerant que la religió, específicament el cristianisme, representa un obstacle per al progrés humà, perquè és fruit de la ignorància i la superstició. Es pot respondre a aquesta objecció a partir de bases històriques: és possible mostrar la influència positiva de la revelació cristiana sobre la concepció de la persona humana i dels seus drets o, fins i tot, sobre l'origen i el progrés de les ciències. L'Església catòlica ha considerat sempre la ignorància, i amb raó, un obstacle cap a la fe veritable. En general, aquells qui neguen Déu per afirmar el perfeccionament i l'avanç de l'home ho fan per defensar una visió immanent del progrés històric que té com a fi la utopia política o un benestar purament material, els quals són incapaços de satisfer plenament les expectatives del cor humà.

Entre les causes de l'ateisme, especialment de l'ateisme pràctic, cal incloure també el mal exemple

¹⁰ Cf. *ibid.*, 17–18. En particular, la doctrina sobre la consciència moral i la responsabilitat lligada a la llibertat humana, a l'entorn de l'explicació de la persona humana com a imatge de Déu, ha estat extensament desenvolupada per Joan Pau II, Enc. *Veritatis splendor*, 6-VIII-1993, 54–64.

¹¹ Cf. Concili II del Vaticà, Const. *Gaudium et spes* 19–21.

¹² Cf. *ibid.*, 36.

dels creients, «en la mesura que, amb la descurança de l'educació religiosa, o amb l'exposició inadequada de la doctrina, o fins i tot amb els defectes de la seva vida religiosa, moral i social, han velat més aviat que revelat el genuí rostre de Déu i de la religió»¹³. De manera positiva, a partir del Concili II del Vaticà l'Església ha assenyalat sempre el testimoniatge dels cristians com el principal factor per realitzar una necessària *nova evangelització*¹⁴.

5. L'agnosticisme i la indiferència religiosa

L'agnosticisme, difós especialment en els ambients intel·lectuals, sosté que la raó humana no pot concloure res sobre Déu i la seva existència. Ben sovint els defensors d'aquesta doctrina s'esforcen per menar una vida personal i social compromesa, però sense cap referència a un fi últim: cerquen de viure un humanisme sense Déu. La posició agnòstica acaba sovint identificant-se amb l'ateisme pràctic. D'altra banda, qui pretengués orientar els fins parcials de l'existència personal sense cap tipus de compromís cap al qual tendeix naturalment el fi últim dels propis actes, en el fons ja hauria elegit un fi, de caràcter immanent, per a la pròpia vida. De totes maneres, la posició agnòstica mereix respecte, si bé cal ajudar els qui la defensen a demostrar que neguen Déu amb rectitud i a mantenir-se oberts a la possibilitat de reconèixer que Déu existeix i que s'ha revelat en l'història.

La indiferència religiosa —també anomenada *irreligiositat*— representa avui la principal manifestació d'incredulitat i, com a tal, ha rebut una atenció creixent per part del magisteri de l'Església¹⁵. No s'assumeix seriosament la qüestió de Déu, o no mereix prou consideració, perquè és sufocada a la pràctica per una vida orientada als béns materials. La indiferència religiosa coexisteix amb una certa simpatia pel que és sacre i potser pel que és pseudoreligiós, però gaudits d'una manera moralment descuidada, com si fossin béns de consum. Per mantenir durant molt de temps una posició d'indiferència religiosa, l'ésser humà necessita contínues distraccions per no detenir-se en els problemes existencials més importants, que queden apartats de la vida quotidiana personal i de la consciència pròpia: el sentit de la vida i de la mort, el valor moral de les accions personals, etc. Però, ja que en la vida d'una persona hi ha sempre esdeveniments que «marquen la diferència» (enamorament, paternitat i maternitat, morts prematures, dolors i alegries, etc.), la posició d'*indiferentisme* religiós no resulta sostenible al llarg de tota la vida, perquè no podem evitar d'interrogar-nos sobre Déu, almenys alguna vegada. Partint d'aquests esdeveniments existencialment significatius, cal ajudar l'indiferent a obrir-se amb serietat a la recerca i l'afirmació de Déu.

6. El pluralisme religiós: hi ha un Déu únic i veritable, que s'ha revelat en Jesucrist

La religiositat humana —que, quan és autèntica, és camí cap al reconeixement del Déu únic— s'ha expressat i es manifesta en l'història i en la cultura dels pobles, en formes diverses i de vegades també en el culte d'imatges o idees diferents de la divinitat. Les religions de la terra que mostren una recerca sincera de Déu i que valoren la dignitat transcendent de l'home han de ser respectades: l'Església catòlica considera que en aquestes religions hi ha una espurna, gairebé una participació, de la veritat divina¹⁶. En acostar-se a les diverses religions de la terra, la raó humana suggereix un discerniment oportú: reconeix la presència de superstició i d'ignorància, de formes d'irracionalitat, de pràctiques que no estan d'acord amb la dignitat i la llibertat de la persona humana.

El diàleg interreligiós no s'oposa a la missió ni a l'evangelització. És més, respectant la llibertat de cadascú, la finalitat del diàleg ha de ser sempre l'anunci de Crist. Les llavors de veritat que les religions no cristianes poden contenir són, de fet, llavors de l'*única veritat*, que és Crist. Per tant, aquestes religions tenen el dret de rebre la revelació i de ser conduïdes a la maduresa mitjançant l'anunci de Crist, camí, veritat i vida. No obstant això, Déu no nega la salvació a aquells que,

¹³ *Ibid.*, 19.

¹⁴ Cf. *ibid.*, 21; Pau VI, Enc. *Evangelii nuntiandi*, 8-XII-1975, 21; Joan Pau II, Enc. *Veritatis splendor* 93; Joan Pau II, Carta ap. *Novo millennio ineunte*, 6-I-2001, cap. 3-4.

¹⁵ Cf. Joan Pau II, Exh. ap. *Christifideles laici*, 30-XII-1988, 34; Enc. *Fides et ratio* 5.

¹⁶ Cf. Concili II del Vaticà, Decl. *Nostra Aetate* 2.

ignorant sense culpa l'anunci de l'evangeli, viuen segons la llei moral natural i reconeixen que tenen el fonament personal en el Déu únic i veritable¹⁷.

En el diàleg interreligiós el cristianisme pot procedir mostrant que les religions de la terra, en tant que són expressions autèntiques del vincle amb el Déu veritable i únic, aconsegueixen la plenitud en el cristianisme. Només en Crist, Déu revela l'home al mateix home, li ofereix la solució als seus enigmes i li revela el sentit pregon de les seves aspiracions. Crist és l'únic mitjancer entre Déu i els homes¹⁸.

El cristià pot afrontar el diàleg interreligiós amb optimisme i esperança, quan sap que tot ésser humà ha estat creat a imatge del Déu únic i veritable i que cadascú, si sap reflexionar en el silenci del seu cor, pot escoltar el testimoni de la consciència personal, que també condueix al Déu únic, revelat en Jesucrist. «Per això he nascut i per això he vingut al món:» —afirma Jesús davant Pilat— «per donar testimoni de la veritat; tot aquell qui és de la veritat, escolta la meua veu» (Jn 18,37). En aquest sentit, els cristians poden parlar de Déu sense risc d'intolerància, perquè el Déu que exhorten a reconèixer en la natura i en la consciència de cadascú, el Déu que ha creat el cel i la terra, és el mateix Déu de la història de la salvació, que s'ha revelat al poble d'Israel i s'ha fet home en Crist. Aquest va ser l'itinerari seguit pels primers cristians: van rebutjar que s'adorés Crist com un més entre els déus del Panteó romà, perquè estaven convençuts de l'existència d'un Déu únic i veritable, i alhora es van afanyar a mostrar que el Déu entrevist pels filòsofs com a causa, raó i fonament del món, era i és el mateix Déu de Jesucrist¹⁹.

Giuseppe Tanzella-Nitti

Bibliografia bàsica

Catecisme de l'Església catòlica 27–49

Concili II del Vaticà, Const. *Gaudium et spes* 4–22

Joan Pau II, Enc. *Fides et ratio*, 14-IX-1998, 16–35.

Benet XVI, Enc. *Spe salvi*, 30-XI-2007, 4–12.

¹⁷ Cf. Concili II del Vaticà, Const. *Lumen gentium* 16.

¹⁸ Cf. Joan Pau II, Enc. *Redemptoris missio*, 7-XII-1990, 5; Congregació per a la Doctrina de la Fe, Decl. *Dominus Iesus*, 6-VIII-2000, 5.13–15.

¹⁹ Cf. Joan Pau II, Enc. *Fides et ratio* 34; Benet XVI, Enc. *Spe salvi*, 30-XI-2007, 5.